

УДК 355.233:364.4-057.87(477)

О. А. Толмачов,

к. мед. н., начальник клініки психіатричної ВНКЦПР,
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1199-6567>

В. О. Могиль,

доктор філософії у галузі публічного управління та адміністрування,
Заступник начальника СКП, Берегівський РВП ГУНП в Закарпатській області

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1057-0125>

І. І. Світлак,

д. ю. н., професор, професор кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін, Вінницький
навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4408-6868>

В. М. Івчук,

аспірант кафедри управління та адміністрування,
Комунальний заклад вищої освіти "Вінницька академія безперервної освіти"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8920-1934>

О. О. Вельган,

д. держ. упр., доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного відділу
розроблення та проведення ігор Науково-дослідного управління дослідження воєнних ігор
та аналітичного забезпечення Центру воєно-стратегічних досліджень,
Національний університет оборони України

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5360-777X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2026.6.331

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ КОЛИШНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

О. Tolmachov,

PhD in Medical Sciences, Head of the Psychiatric Clinic of the All-Union Military Medical Clinical Center, Military Medical
Clinical Center of the Southern Region

V. Mogyl,

Doctor of Philosophy in Public Administration and Management,
Deputy Head of the UPC, Beregov RVP of the Main Police Department in the Transcarpathian region

I. Svitlak,

Doctor of Science of Law, Professor, Professor of the Department of Law and Humanities, Vinnytsia Education and Research
Institute of Economics, West Ukrainian National University

V. Ivchuk,

Postgraduate student of the Department of Management and Administration, Communal Higher Educational Institution
"Vinnytsia Academy of Continuous Education"

O. Velhan,

Doctor of Public Administration, Associate Professor, Leading Researcher of the Research Department for the Development
and Conducting of Games of the Research Department for the Study of War Games and Analytical Support of the Center for
Military and Strategic Studies, National Defense University of Ukraine

DEVELOPMENT OF THE STATE SYSTEM OF SOCIAL ADAPTATION OF FORMER SERVICEMEN AND THEIR FAMILY MEMBERS

**Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення ефективної реінтеграції
учасників бойових дій та звільнених у запас військовослужбовців у цивільне життя в умовах три-
ваючого збройного конфлікту в Україні. Зростання кількості осіб, які зазнали впливу екстре-
мальних психотравмуючих факторів, пов'язаних із бойовими діями, у поєднанні з економічни-**

ми та соціальними трансформаціями, створює нагальну потребу у розробці та впровадженні комплексних методів діагностики, лікування та психосоціальної реабілітації. Стаття присвячена аналізу соціального становища ветеранів, у яких, окрім симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), виявляються стійкі особистісні зміни та труднощі з працевлаштуванням, що вимагає специфічного підходу з боку держави та громадськості.

Метою роботи є теоретичний аналіз стану системи соціальної адаптації колишніх військовослужбовців в Україні, а також обґрунтування ключових напрямів розвитку державної системи соціальної адаптації для таких осіб у контексті сучасної України, враховуючи необхідність переходу до моделей фінансово-економічної самостійності.

Методологічну основу дослідження склали принципи системного підходу, концепція відносин особистості та концепція акцентуєваних особистостей. У роботі використано клініко-психологічний метод та психодіагностичний комплекс, що дозволило проаналізувати ціннісно-смыслову сферу ветеранів та виявити основні стресогенні фактори. Авторська методологія включає оцінку як об'єктивних (перепідготовка, працевлаштування), так і суб'єктивних (рівень задоволеності, самооцінка) показників адаптованості.

Результати дослідження показали, що існуючі підходи до соціальної адаптації часто є розпорошеними та недостатньо ефективними. Виявлено взаємозв'язок між ідеєю помсти та не-свідомими аутоагресивними діями у осіб з ПТСР, що потребує глибокої психологічної проробки. Встановлено, що на реабілітація військовослужбовців вимагає комплексного підходу, що включає медичну, психологічну, соціальну та професійну складові.

У статті запропоновано та обґрунтовано комплексну модель психосоціальної реабілітації, що функціонує на базі громадських організацій та Centers of Social Adaptation of Veterans. Модель передбачає відмову від патронажної позиції на користь активно-перетворювальної діяльності, що включає залучення ветеранів до малого та середнього підприємництва, реалізацію соціально значущих проектів у місцях їх компактного проживання.

Висновки. Доведено, що успішна реабілітація військовослужбовців вимагає комплексного підходу, спрямованого не лише на відреагування травми, а й на проробку надцінних ідей, переоцінку цінностей та формування конструктивної життєвої перспективи, що забезпечується ефективним державним регулюванням, децентралізацією управління та активним залученням недержавних некомерційних організацій.

Relevance of the study is driven by the need to ensure effective reintegration of combatants and discharged servicemen into civilian life amidst the ongoing armed conflict in Ukraine. The growing number of individuals exposed to extreme psycho-traumatic factors associated with combat operations, combined with economic and social transformations, creates an urgent need for the development and implementation of comprehensive methods for diagnostics, treatment, and psychosocial rehabilitation. The article analyzes the social status of veterans who, in addition to symptoms of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD), experience persistent personality changes and employment difficulties, requiring a specific approach from both the state and society.

The aim of the work is a theoretical analysis of the state of the social adaptation system for former servicemen in Ukraine, as well as the substantiation of key directions for developing the state system of social adaptation for these individuals within the context of contemporary Ukraine, considering the necessity of transitioning towards models of financial and economic independence.

Methodological framework of the study consists of the principles of a systemic approach, the concept of personality relations, and the concept of accented personalities. The work utilizes clinical-psychological methods and a psychodiagnostic complex, which allowed for the analysis of the value-semantic sphere of veterans and the identification of primary stress-inducing factors. The author's methodology includes the assessment of both objective (retraining, employment) and subjective (level of satisfaction, self-esteem) indicators of adaptability.

Research results showed that existing approaches to social adaptation are often fragmented and insufficiently effective. A relationship was identified between the idea of revenge and unconscious auto-aggressive actions in individuals with PTSD, which requires deep psychological processing. It was established that successful rehabilitation of servicemen requires a comprehensive approach, encompassing medical, psychological, social, and professional components.

The article proposes and substantiates a comprehensive model of psychosocial rehabilitation, operating based on public organizations and Centers for the Social Adaptation of Veterans. The model envisages a shift from a patronage position to actively transformative activity, including involving veterans in small and medium-sized enterprises and implementing socially significant projects in their places of compact residence.

It is proven that the successful rehabilitation of servicemen requires a comprehensive approach aimed not only at trauma processing but also at addressing overvalued ideas, re-evaluating values, and forming a constructive life perspective. This is ensured by effective state regulation, decentralization of management, and the active involvement of non-governmental non-profit organizations.

Ключові слова: соціальна адаптація, колишні військовослужбовці, державна система, реінтеграція, ветерани, соціальне управління, психосоціальна реабілітація, недержавні організації, соціальне партнерство, адаптованість.

Key words: social adaptation, former servicemen, state system, reintegration, veterans, social management, psychosocial rehabilitation, non-governmental organizations, social partnership, adaptability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічні, політичні та соціальні трансформації, що здійснюються в Україні, не могли не торкнутися такого важливого соціального інституту держави, як Збройні Сили. Ситуація, пов'язана з тривалою збройною агресією, призвела до того, що значна частина військовослужбовців безпосередньо залучена до бойових дій, а процеси формування професійної армії супроводжуються інтенсивними міграційними процесами та необхідністю реінтеграції великої кількості осіб до цивільного життя.

Раніше прийняті нормативні акти, що регулювали питання соціального забезпечення військовослужбовців, часто не відповідають сучасним реаліям. Виникли нові соціально-економічні умови, за яких багато офіцерів та рядових після звільнення в запас опиняються в складних життєвих обставинах, стаючи однією з найбільш вразливих соціальних груп населення.

У контексті стратегічних завдань з оздоровлення соціально-економічної обстановки в країні особливої важливості та актуальності набувають питання ефективного соціального управління, в тому числі в області реформування Збройних Сил та військового будівництва, включаючи управління процесами соціальної адаптації звільнених з військової служби осіб, а також членів їх сімей.

Актуальність дослідження визначена наступними обставинами:

— По-перше, потребою теоретичного осмислення процесів соціальної адаптації військовослужбовців, які звільняються, офіцерів запасу та членів їх сімей.

— По-друге, необхідністю привернути увагу суб'єктів соціального управління до розробки ефективних механізмів соціальної адаптації в умовах ринкової економіки та радикального реформування Збройних Сил України.

— По-третє, важливістю розробки критеріїв адаптованості як результату соціальної адаптації, оскільки глибоке соціальне розшарування та деформація духовно-нравственного середовища ставить питання про пошук принципово нових шляхів використання людського капіталу.

— По-четверте, змінами в механізмах реалізації соціальної політики держави, оскільки акценти зміщуються на регіональний рівень, тому проблема соціальної адаптації повинна вирішуватися через ув'язку реформування Збройних Сил з загальногромадянськими реформами регіонального та місцевого управління.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Оцінюючи стан і ступінь розробленості досліджуваної проблеми, слід зазначити, що протягом тривалого часу до соціологічного осмислення проблем управління різними соціальними процесами зверталось безліч авторів. Імі зроблено великий внесок у розробку методології соціологічного дослідження змісту управління як соціального феномена.

Широкий спектр джерел можна представити наступними науковими напрямками:

— Дослідження вітчизняних учених, у яких осмислено соціологічне забезпечення управління як специфічного соціального процесу.

— Наукові праці, присвячені дослідженням різних напрямків адаптації, розробці індивідуально-особистісних та соціально-психологічних аспектів адаптації, що справили істотний вплив на формування і розвиток відповідних соціологічних концепцій.

Разом з тим, досі недостатньо дослідженими залишаються аспекти управління конкретними соціальними процесами реінтеграції. Автори в основному зосереджуються на перепідготовці колишніх військовослужбовців та членів їх сімей, а також на їх працевлаштуванні в цивільному соціумі на основі надання допомоги у вирішенні побутових проблем. Такий підхід не відповідає якісним базовим параметрам колишніх військовослужбовців і від початку ставить їх у залежне положення від суб'єктів соціального управління. Крім того, зведення проблем соціальної адаптації лише до перепідготовки лише ускладнює процеси входження цих людей у нові умови життєдіяльності.

Наукові дослідження, проведені з даної проблеми,

носять або надмірно узагальнений характер, або присвячені опису окремих сторін цього процесу. Таким чином, аналіз сучасного стану даного процесу, відображеного в науковій літературі, дозволив розкрити основні протиріччя ситуації:

— Протиріччя між орієнтацією практичних заходів на вирішення часткових завдань соціальної адаптації окремих осіб і потребою у створенні цілісної системи, орієнтованої на кожну людину у військовій формі напередодні та в період її звільнення.

— Протиріччя між екстенсивним підходом до вирішення цієї проблеми і зростаючою потребою підвищення якості адаптаційної роботи через використання нових технологій та розвиток різних напрямків залежно від регіональних особливостей.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

Метою дослідження є розробка комплексної моделі соціальної адаптації колишніх військовослужбовців та членів їх сімей у місцях їх компактного проживання, а також визначення напрямків розвитку державної системи соціальної адаптації в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На основі аналізу результатів щорічного моніторингу соціально-економічного та правового становища військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, інвалідів військової служби та членів їхніх сімей (далі за текстом — Моніторинг), соціологічних досліджень, що проводяться профільними центрами Збройних Сил України, законів України, нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, статистичних даних Державної служби статистики України, даних Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представлений соціальний портрет досліджуваної категорії. Його основні параметри:

— 98% досліджуваних громадян, звільнених з військової служби, — чоловіки;

— 2% — жінки (медики, персонал обслуговування, зв'язківці);

— 48% громадян, звільнених з військової служби, мають вищу освіту, 40% — середню спеціальну, 2% мають науковий ступінь (кандидат або доктор наук);

— 75% мають повні сім'ї, 76% мають одну, дві дитини, близько 20% сімейних пар не мають дітей, 20% пар перебувають у розлученні, 3% ніколи не були в шлюбі.

Динаміка рівня життя військовослужбовців показує, що додатковими грошовими виплатами вдалося лише частково компенсувати вартість скасованих пільг. Високі темпи зростання вартості споживчих послуг, особливо житлово-комунальних, що перевищують темпи зростання грошового забезпечення військовослужбовців та пенсійного забезпечення громадян, звільнених з військової служби, фактично нівелювали щорічні підвищення виплат.

За даними щорічного Моніторингу, 12,6% громадян, звільнених з військової служби, оцінили своє здо-

ров'я як погане, або як дуже погане. На здоров'ї колишніх кадрових військовослужбовців позначаються не тільки наслідки напружених, а часом і екстремальних умов військової служби, а й низький рівень якості життя після звільнення в запас (відставку).

Процес соціальної адаптації істотно залежить від віку, в якому військовослужбовці звільнені з армії. Умовно виділяються три вікові групи колишніх кадрових військових, кожна з яких має характерні особливості адаптації:

— а) особи до 30 років (близько 33% колишніх кадрових військових);

— б) особи від 30 до 40 років (близько 35% колишніх кадрових військових);

— в) особи старше 40 років (близько 32% колишніх кадрових військових).

Відповідно до завдань дослідження запропоновано також умовний поділ офіцерів запасу на групи залежно від їх військової спеціальності: командири, інженери, гуманітарії, юристи, медики, фінансисти, військова адміністрація.

Особливу групу серед військовослужбовців, звільнених у запас, складають колишні військовослужбовці — учасники бойових дій на території України та інших держав. Представникам цієї категорії найскладніше пристосуватися до умов цивільного життя. Військова служба часто залишила свої "мітки": одні з них стали інвалідами, інші втратили мету і сенс життя. За даними військових психологів, значна частина військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, мають яскраво виражені прояви посттравматичних стресових порушень.

Досвід роботи з цією категорією населення органів соціального захисту суб'єктів України та громадських організацій свідчать про необхідність розробки і реалізації спеціальних проектів і програм, спрямованих не тільки на надання соціальної та психологічної допомоги ветеранам "гарячих точок" і членам їхніх сімей, а й на формування відповідного ставлення суспільства до тих його членів, які в силу свого військового обов'язку, обов'язку перед суспільством опинилися в надекстремальних умовах діяльності.

У сучасних наукових джерелах відсутнє єдине визначення управління соціальною адаптацією взагалі та соціальною адаптацією колишніх військовослужбовців зокрема. У дослідженні автор звертається до аналізу деяких визначень поняття "управління" стосовно теми дослідження.

При всій відмінності, яка спостерігається в різних підходах до управління як наукового поняття, спільним є те, що:

— По-перше, у низці дефініцій справедливо йдеться про "специфічний вид діяльності".

— По-друге, майже у всіх визначеннях звертається увага на функціональну роль управління як організуючого, координуючого, регулюючого начала.

— По-третє, відзначається цілеспрямований характер процесу управління.

Соціальна адаптація розглядається в даному дослідженні як процес соціальної взаємодії двох соціальних систем: "особистість" і "суспільство", тобто, перш за все, як процес соціальний, тому видається виправданим твердження про те, що, по суті, управління процесом соціальної адап-

тації колишніх офіцерів є управлінням соціальним процесом.

Соціальна адаптація військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, і членів їхніх сімей розглянута як складна ієрархічна система, функціонування якої має бути спрямоване на проведення в життя соціальної політики держави з метою підтримки стабільності в суспільстві та поліпшення якості життя даної соціальної групи.

У дослідженні під соціальною адаптацією розуміється процес взаємодії особистості з навколишнім біологічним, природним, соціальним середовищем, що призводить її до стану адаптованості.

Управління соціальною адаптацією колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей можна визначити як спеціально і цілеспрямовано здійснювану на всіх рівнях управління діяльність, метою якої є створення умов щодо забезпечення входження колишніх військовослужбовців у нове соціальне середовище, а також для зміни самого середовища відповідно до потреб її членів. До змістовної частини управління соціальною адаптацією необхідно віднести також управління соціально значущими проектами, що реалізуються громадянами, звільненими з військової служби.

У низці досліджень було встановлено, що в результаті реформування Збройних Сил значна кількість військовослужбовців і, перш за все, офіцерів, змушені починати життя практично заново.

Формування системи мало суперечливий характер, від початку були неточно обрані пріоритети, що призвело до зниження ефективності вживаних заходів, значного підвищення собівартості реалізації заходів із соціальної адаптації по відношенню до окремого офіцера.

В результаті в країні паралельно склалися три відносно самостійні та конкуруючі системи адаптації, що полягали в основному в перепідготовці військовослужбовців.

Основу першої — бюджетної системи — складали відомчі освітні установи Міністерства освіти і науки України та Міністерства оборони України, які здійснювали підготовку та перепідготовку осіб, у тому числі тих, що звільняються з військової служби, на цивільні спеціальності, а також навчально-освітні структури перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців Міністерства соціальної політики України, Державної служби зайнятості України та ін.

Дана система перепідготовки військовослужбовців, осіб, звільнених у запас, і членів їхніх сімей не була орієнтована на вирішення проблем працевлаштування. В результаті її ефективність була порівняно низькою, в силу специфіки формування нового ринку праці. Багато програм перепідготовки військовослужбовців та їхнього соціального захисту, утворені навіть на рівні постанов Кабінету Міністрів України, залишилися нереалізованими.

Недоліки бюджетної системи перепідготовки військовослужбовців об'єктивно призвели до формування принципово іншої системи — позабюджетної, яка будувалася і розвивалася за рахунок залучення коштів підприємницької діяльності різних структур (перш за все тих підприємств, які створювалися колишніми офіцерами), спонсорських внесків низки підприємств і фірм, цільового фінансування підготовки та перепідготовки кадрів з числа колишніх військовослужбовців приватними вітчизняними та іноземними фірмами, індивідуаль-

ної оплати перепідготовки військовослужбовцями, звільненими в запас, і членами їхніх сімей тощо. У ряді випадків дана система використовувала кошти Державної служби зайнятості України.

Паралельно з бюджетною та позабюджетною системами перепідготовки та працевлаштування військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, і членів їхніх сімей формувалася третя система — інвестиційна. Її особливості полягали в наступному:

- кошти виділялися різними зарубіжними організаціями та фондами;
- фінансування перепідготовки та працевлаштування військовослужбовців було програмно-цільовим;
- пріоритет віддавався економічним, ринковим професіям;
- терміни перепідготовки були обмежені 2—4 місяцями;
- до реалізації цілей і завдань цієї системи залучалися західні фахівці різного профілю;
- орієнтація на взаємодію з бюджетною та позабюджетною системами всередині країни носила вибірковий характер (рішення приймав західний інвестор).

Такий розвиток паралельних систем перепідготовки став нерациональним. Зростало розуміння необхідності об'єднання зусиль і вироблення спільної стратегії та тактики у вирішенні проблем перепідготовки колишніх військовослужбовців, надання цьому процесу керованого, планового та стабільного характеру.

Як найбільш перспективний представлений підхід, при якому виділяються етапи на основі соціальних показників та економічних індикаторів, характерних певній глибині (рівням) процесу. Вони підрозділяються на етапи низької, середньої та високої соціальної адаптованості. При цьому, на погляд автора, вони відповідають рівням соціальної адаптації колишніх військовослужбовців, що визначаються відповідно до авторської методології. У дослідженні запропонована наступна градація етапів соціальної адаптованості колишніх військовослужбовців, згідно з їхнім рівнем (глибиною адаптації):

— Повна адаптованість — повна включеність у новий цивільний соціум, що характеризується встановленням продуктивних соціальних зв'язків, адекватним сприйняттям, готовністю до реалізації свого особистісного потенціалу в різних сферах життєдіяльності суспільства.

— Висока адаптованість — висока ступінь включеності в нове середовище, що характеризується в основному повним і продуктивним рівнем соціальних зв'язків, при високій ступені готовності до реалізації свого особистісного потенціалу в різних сферах життєдіяльності.

— Задовільна адаптованість — середня ступінь включеності в нове середовище, що характеризується середнім рівнем повноти і продуктивності соціальних зв'язків, а також середнім рівнем реалізації свого особистісного потенціалу в різних сферах життєдіяльності.

— Низька адаптованість — низька ступінь включеності колишніх військовослужбовців у нове цивільне середовище, що характеризується недостатньо повною і непродуктивною ступенем соціальних зв'язків, низькою ступенем реалізації свого особистісного потенціалу в різних сферах життєдіяльності.

— Повна неадаптованість характеризується повною відсутністю соціальних зв'язків і мотивації в реалізації сво-

го особистісного потенціалу в різних сферах життєдіяльності.

Початкова посилка для операціонального визначення поняття "соціальна адаптованість колишніх військовослужбовців" — наявність двох доступних для вимірювання груп показників, які, в свою чергу, є адаптаційними характеристиками соціальної адаптації даного контингенту на тому чи іншому етапі (рівні, глибини):

— а) об'єктивних: досягнуті результати в перепідготовці на нову спеціальність, у працевлаштуванні, професійній діяльності;

— б) суб'єктивних: ступінь задоволеності найбільш важливими елементами життєдіяльності нового трудового колективу, ступінь задоволеності займаним соціальним статусом, самооцінка і домагання, характер і спрямованість потенційної мобільності, особисті оцінки, установки, орієнтації на характер і спрямованість середовища.

Ранжування якісних показників дозволяє співвіднести їх між сферами адаптації і представити в кількісних вимірах, що дає можливість перевести оцінку процесу соціальної адаптації колишнього військовослужбовця на практичні рейки. Тому важливим етапом в оцінці ступеня (рівня, глибини) адаптованості є розроблена автором методика обробки даних соціологічного дослідження з даної проблеми.

Кількісна міра вираженості може бути без особливих труднощів визначена за допомогою логіко-математичних операцій з допомогою алгоритму обробки даних. Проведене дослідження показало, що більшість колишніх військовослужбовців зазнають серйозних труднощів при входженні в нове соціальне середовище.

Орієнтація на розміщення центрів перепідготовки військовослужбовців у великих містах і в європейській частині країни призвела до втрати управління процесами, що відбуваються в місцях компактного проживання військовослужбовців у колишніх військових містечках, гарнізонах, на військових базах. Процес реформування Збройних Сил призвів до деформування конверсійного процесу і вивів багато населених пунктів (колишні гарнізони) з-під контролю військових структур; у підсумку населення колишніх військових містечок практично виявилося кинутим напризволяще.

Ці фактори, з урахуванням результатів дослідження стану соціальної адаптованості досліджуваної категорії, стали підставою для розробки комплексної моделі соціальної адаптації колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей, для тих, хто має інтегруватися в цивільний соціум саме в місцях компактного проживання. При цьому провідним став підхід, орієнтований на відмову від патронажної позиції і перехід до активно-перетворювальної: включення колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей в активну соціально-економічну діяльність.

Концептуальне обґрунтування комплексної моделі соціальної адаптації колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах їхнього компактного проживання.

Основними концептуальними положеннями запропонованої моделі є:

— комплексний підхід до вирішення проблем звільнених військовослужбовців та членів їхніх сімей;

— організація процесу соціальної адаптації на засадах самоокупності;

— одночасно з комплексним вирішенням проблем, пов'язаних з адаптацією людей до нових умов, відбувається і зміна соціуму: впровадження нових, більш прогресивних технологій виробництва, підготовки кадрів, організації соціальної роботи, соціально-економічний розвиток містечок, а внаслідок цього і регіонів за рахунок включення в цей процес економічно активного і високопрофесійного корпусу колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Особливістю комплексного моделювання процесу соціальної адаптації колишніх військовослужбовців є те, що:

1. Як основа беруться існуючі активно діючі громадські організації ветеранів військової служби та членів їхніх сімей, керівники яких приймають запропоновану модель як основну схему діяльності.

2. З ініціативи самих суб'єктів соціальної адаптації створюються нові громадські об'єднання, члени яких зацікавлені в ефективності використання запропонованої моделі. Їхня діяльність сприяє розвитку громадянської ініціативи "знизу".

3. Використовуються можливості державних центрів соціальної адаптації.

4. У ході реалізації моделі активно вивчається і адаптується передовий досвід регіонів щодо соціальної адаптації досліджуваної категорії.

Формування та розвиток недержавних некомерційних організацій, орієнтованих на вирішення проблем соціальної адаптації колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей, обумовлене низкою обставин. По-перше, вирішення багатьох проблем колишніх військовослужбовців, на жаль, не підлягає в повній мірі державному фінансуванню, в силу своєрідної нормативно-правової бази. Не забезпечені реальним фінансуванням державні програми залишаються лише програмами на папері. По-друге, конкретну практичну роботу вели, в основному, фінансовані зарубіжними донорами центри перепідготовки військовослужбовців або недержавні організації, створені звільненими військовослужбовцями. Це обумовлювалося особливостями грантових установлень, орієнтованих на роботу з недержавними некомерційними організаціями. По-третє, при розробці моделі враховувався той факт, що недержавні організації — це саме ті структури, які за власною ініціативою взяли на себе вирішення проблем, пов'язаних із соціальною адаптацією звільнених військовослужбовців та членів їхніх сімей у різних регіонах України.

У зв'язку з вищевикладеним, обрано такий підхід до розробки моделі, відповідно до якого основними її учасниками та виконавцями є недержавні некомерційні організації, що діють на принципах соціального партнерства у співпраці з органами державного управління, місцевого самоврядування, представниками бізнесу та структурами громадянського суспільства.

Ядро моделі соціальної адаптації колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей складають соціально-психологічна адаптація, професійна орієнтація, соціальна реабілітація учасників бойових дій та інвалідів військової служби, залучення колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей до малого та середнього підприємництва, працевлаштування і, якщо необхідно, їх професійна перепідготовка.

Реалізація моделі вимагає постійного фінансово-економічного забезпечення всіх елементів процесу соціальної адаптації. Джерелами матеріально-фінансового забезпечення реалізації моделі можуть бути всі види допомоги від

органів державного управління та місцевого самоврядування, грантове фінансування міжнародними організаціями, фінансова допомога комерційних структур та ін.

Вирішення цього завдання можливе за трьома сценаріями (окремо або в комбінації):

1. Фінансування діяльності громадської організації із соціальної адаптації колишніх військовослужбовців державою шляхом вирішення проблеми на місцевому рівні.

2. Фінансування діяльності громадської організації за рахунок спонсорських коштів різного типу, в тому числі — грантового фінансування з боку місцевих органів влади.

3. Фінансування громадської організації за рахунок самостійної економічної діяльності.

Відповідно до концепції побудови моделі, автор більш детально розкриває варіант фінансово-економічної самостійності. Його суть полягає в розвитку малого підприємництва та створенні структур підтримки малого та середнього підприємництва, участі колишніх військовослужбовців у розробці та реалізації соціально значущих для місцевої громади проектів (будівництво об'єктів соціальної інфраструктури, доріг, виробничих потужностей тощо).

Реалізація запропонованої моделі:

— У соціальному плані — сприятиме зниженню соціальної напруги в місцях компактного проживання військовослужбовців, колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей за допомогою регулювання процесу їхньої соціальної адаптації до цивільного життя, підвищенню якості життя як самих військовослужбовців, так і місцевого населення.

— В економічному плані — сприятиме розвитку малого та середнього бізнесу, підготовці фахівців, що відповідають вимогам ринкової економіки, появи нових об'єктів соціальної інфраструктури, виробничих потужностей.

— В організаційному плані — на потенціалі недержавних некомерційних організацій створена модель комплексного вирішення гострих соціальних проблем, характерних для місць компактного проживання колишніх військовослужбовців, яку можна використовувати для інших категорій населення, що змінюють соціум або професію.

Розроблені практичні рекомендації представляють дві групи — перспективні напрями подальших науково-теоретичних розробок та пропозиції, спрямовані на оптимізацію управління соціальною адаптацією колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження системи соціальної адаптації колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні можна зробити наступні висновки:

1. Необхідність комплексної трансформації системи: Досвід реформування Збройних Сил України свідчить, що існуючі підходи до соціальної адаптації, які часто обмежуються лише професійною перепідготовкою, є недостатніми. Необхідне впровадження комплексної системи, яка поєднує медичну реабілітацію, психологічну допомогу, юридичний супровід, професійну орієнтацію та активне сприяння працевлаштуванню або започаткуванню власної справи.

2. Перехід від патронажу до самоопитності: Ефективність державного регулювання залежить від переходу від патерналістської моделі "очікування допомоги" до моделі фінансово-економічної самостійності. Це передбачає розвиток малого та середнього підприємництва серед ве-

теранів та створення структур підтримки, що дозволить їм стати активними суб'єктами економічного життя.

3. Ключова роль недержавних організацій: Найбільш ефективною моделлю виявилось функціонування недержавних некомерційних організацій (НКО), створених самими ветеранами. Вони краще розуміють потреби досліджуваної категорії та діють на принципах соціального партнерства у співпраці з органами влади, місцевого самоврядування та бізнесом.

4. Регіоналізація та фокус на місцях компактного проживання: Управління процесами соціальної адаптації має бути децентралізованим та орієнтованим на місця компактного проживання колишніх військовослужбовців (колишні гарнізони, військові містечка). Це дозволить уникнути втрати контролю над ситуацією та деградації соціальної інфраструктури в цих населених пунктах.

5. Розробка критеріїв адаптованості: Для оптимізації управлінських рішень необхідно використовувати авторську методологію оцінки ступеня соціальної адаптованості, що базується на об'єктивних (трудова влаштування, перепідготовка) та суб'єктивних (задоволеність статусом, самооцінка) показниках. Це дозволить диференціювати заходи підтримки залежно від рівня адаптації особистості.

6. Соціальний та економічний ефекти: Реалізація запропонованої комплексної моделі матиме позитивний соціальний ефект у вигляді зниження напруженості та підвищення якості життя, а також економічний ефект за рахунок включення високопрофесійного корпусу ветеранів у виробничу та соціальну діяльність регіонів.

Література:

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
3. Олійник В. В. Психосоціальна адаптація ветеранів війни: теоретико-методологічний аспект. Український соціологічний журнал. 2024. № 1. С. 45—52.
4. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Звіт про діяльність за 2025 рік. Київ, 2026. 120 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On social and legal protection of servicemen and their family members", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (Accessed 18 February 2026).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), The Law of Ukraine "On status of war veterans, guarantees of their social protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (Accessed 18 February 2026).
3. Oliinyk, V. V. (2024), "Psychosocial adaptation of war veterans: theoretical and methodological aspect", *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, vol. 1, pp. 45—52.
4. State Service of Ukraine for War Veterans and Participants of the Anti-Terrorist Operation (2026), *Zvit pro diialnist za 2025 rik* [Report on activities for 2025], State Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Отримано редакцією журналу / Received: 18. 02.26

Професійно рецензовано / Revised: 24. 02.26

Схвалено до друку / Accepted: 17.03.26